

Bespreking: Mossor – en fältguide

Hallingbäck, T. 2016. Mossor – en fältguide. Naturcentrum AB bokförlag, Stenungsund. Zetterqvist Tryckeri, Göteborg. ISBN 978-91-85221-30-1. 395 pp. 130 x 235 x 21 mm. 820 gr.
Prijs: 365 SEK (Zweedse kronen; ongeveer €38) plus porto via www.naturcentrum.se of bestel via mij (zie verderop).

Laat ik meteen beginnen met twee – voor Nederlandse gebruikers – wellicht belangrijke punten van dit boek, een mogelijk negatief en een positief punt: het gehele boek is in het Zweeds geschreven (wel inclusief wetenschappelijke namen van soorten) en dit boek is op dit moment naar mijn weten de beste veldgids (hiermee doel ik op zowel de volledigheid, actualiteit als het broekzakformaat) van mossoorten in ‘het noorden’, hiermee wordt bedoeld Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland.

De veldgids is grofweg opgebouwd uit drie delen: een inleidend deel, een determinatiesleutel en een deel met foto’s en verspreidingskaartjes van soorten.

Het inleidende deel bestaat, naast een kort voorwoord en inleiding, uit vijf hoofdstukken.

Als eerste 12 pagina’s ‘opbouw en voortplanting van mossen’: relatief weinig tekst met veel goede foto’s (de meeste scherp met veel zichtbare details, sommigen zijn wat onscherp) en enkele lijntekeningen. Door de gids heen gebruikte begrippen worden aan de hand van foto’s van verschillende mossoorten toegelicht. Dit is een bruikbaar deel van de veldgids, zowel voor gebruikers die de diverse onderdelen van mossen (nog) niet kennen als om het Zweedse equivalent van bekende begrippen te achterhalen. Voor dit laatste kan ook het vrij uitgebreide register (‘woordverklaringen’, vergezeld van lijntekeningen) achterin het boek worden gebruikt.

Het volgende hoofdstuk (17 pagina’s) behandelt ecologie van mossen: successie, substraat, biotoop en voorbeelden van typische soorten per biotoop. Hoewel natuurlijk niet volledig, is dit laatste handig om een eerste indruk te krijgen welke soorten er zoal kunnen worden aangetroffen op een bepaalde groeiplaats.

Aansluitend volgen zes pagina’s over vegetatiezonering en voorbeelden van mossoorten per zonering. Hoewel informatief, kunnen met name de afgebeelde kaarten met de diverse vegetatiezoneringen door hun grote schaal (laag detailniveau) voor verwarring zorgen. Zo volgt uit de weergegeven kaarten dat het Noorse Engerdal onderdeel uitmaakt van de boreale vegetatiezone. Dit klopt voor wat betreft het dal zelf, maar de bergketens aan weerszijden van het dal maken grotendeels deel uit van de alpiene vegetatiezone. Een bryoloog die echter zelf nadentk en het afgebeelde kaartmateriaal als louter indicatief beoordeelt, kan met de soortenlijstjes per zone (zeker in combinatie met het voorgaande hoofdstuk over soorten per biotoop) een aardige eerste indruk krijgen van een aantal te verwachten soorten.

De volgende vijf pagina’s over praktisch nut van mossoorten zijn aardig om te lezen, maar weinig diepgaand en niet echt noodzakelijk voor een veldgids.

De laatste vier pagina’s van het inleidende deel geven beknopt informatie en tips over verzamelen en op naam brengen van mossen. Illustratief is dat dit hoofdstuk eindigt met overige determinatieliteratuur voor mossen in ‘het noorden’ en dat de vermelde lijst slechts acht titels telt. Hiervan kunnen naar mijn mening drie titels als ‘veldgids’ worden bestempeld: naast de Europese gids van Frey en collega’s (2006) betreft dit het zesluik van Elsa Nyholm (1954-1969) en haar recentere vierluik (1987-1998). Opvallend is dat naast deze twee laatstgenoemde enigszins gedateerde mosflora’s de levermosflora van Sigfrid Arnell (1956) niet wordt vermeld. De overige boeken hebben een zodanig formaat en gewicht dat ik toch echt van een naslagwerk zou spreken: de levermos- en hawmosflora van Kell Damsholt (2002), het recent verschenen prachtige veenmosboek van Kjell Ivar Flatberg (2013) en de drie prachtige boeken over bladmosses in de Zweedse serie Nationalnyckeln: Tomas Hallingbäck en collega’s (2006 en 2008) en Lars Hedenäs (2014). Conclusie: de nieuwe veldgids is de enige actuele veldgids voor de genoemde landen.

Na het inleidende deel volgt het belangrijkste gedeelte: een uitgebreide determinatiesleutel waarin ongeveer 1200 verschillende mossoorten in 'het noorden' staan vermeld. Ongetwijfeld worden vrijwel alle soorten in deze veldgids behandeld, maar niet allemaal: zo komt *Voitia hyperborea* (enkel bekend van het noordelijke eiland Svalbard) niet in de veldgids voor. Na een simpele hoofdsleutel volgt een gedetailleerde sleutel die leidt tot de geslachten. Rijkelijk geïllustreerd met lijntekeningen (zwart-wit) is deze dichotome sleutel in principe goed te volgen. Nadelig voor een veldgids is dat er af en toe naar microscopische kenmerken wordt verwezen (zoals: aantal olielichamen per bladcel, breedte van bladcellen, aantal sporen per kapsel). De meeste gebruikte kenmerken zijn echter met een loep goed te achterhalen, waardoor in combinatie met de tekeningen tot op geslacht kan worden gedetermineerd. Hierna volgt een alfabetische opsomming van de geslachten (op wetenschappelijke naam). Hierbij worden de belangrijkste kenmerken, informatie over voorkomen (habitat en vaak zeldzaamheid) en, indien relevant, gelijkenis met andere soorten vermeld. Opvallend (maar niet bijzonder van belang voor een veldgids) is dat aangegeven wordt welke literatuurbron is gebruikt. Vervolgens volgt opnieuw een dichotome sleutel (inclusief lijntekeningen) welke leidt tot een specifieke mossoort.

Prettig is dat hierbij zowel de Zweedse namen als de wetenschappelijke namen zijn weergegeven.

Bijna de helft van de veldgids is gereserveerd voor een aanvullende bespreking van een aantal mossoorten. Meer dan 300 soorten zijn hiervoor uitgekozen. Hierbij is gestreefd naar een maximaal aantal soorten die het gehele 'noorden' bestrijken. Helaas betekent dit dat niet alle geslachten zijn afgebeeld. Ook een geslacht met meerdere soorten, zoals bijvoorbeeld *Aloina* (vier soorten), komt niet voor in dit deel van de veldgids, terwijl bijvoorbeeld zes van de vijftien *Racomitrium*-soorten wel zijn geselecteerd. Wat mij betreft waren vijf *Racomitrium*-soorten en één *Aloina*-soort informatiever geweest. Overigens staat foutief bij *Racomitrium* vermeld dat er elf soorten zijn, waarna er wel dertien worden genoemd. Dergelijke kleine foutjes in het totale aantal soorten komen regelmatig voor: wellicht zijn er naderhand soorten toegevoegd zonder even opnieuw te sommeren.

Iedere soort die wordt behandeld in dit deel van de veldgids wordt afgebeeld met een doorgaans prima kleurenfoto, soms aangevuld met een kleinere foto van een belangrijk detail (zoals de droge habitus van *Bryum capillare* en het peristoom van *Schistidium apocarpum*). Ook is een simpele maar informatieve lijntekening van een deel van de plant opgenomen (meestal het blad) en een verspreidingskaart met Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland (de noordelijke eilanden van Noorwegen, Svalbard (waaronder Spitsbergen) en Jan Mayen, ontbreken echter). Van iedere soort is een beschrijving opgenomen waarbij vaak zowel enkele belangrijke morfologische kenmerken, informatie over ecologie als gelijkende soorten worden genoemd. Belangrijk is om al deze informatie in zijn geheel te bekijken: de tekst is vaak aanvullend op de verspreidingskaartjes en lijntekeningen, en andersom. Zo wordt bij *Ptilium crista-castrensis* in de tekst genoemd dat de bladkanten duidelijke tanden hebben; de lijntekening laat een gladde bladrand zien (maar geeft wel de bladvorm, korte dubbele nerf en lengtestrepen duidelijk weer). Terugbladerend naar de beschrijving van deze soort in het deel met de determinatiesleutel (op alfabetische geslachtsnaam), blijkt de sleutel de genoem-

de tekst te nuanceren: de bladrand is 'tot fijngetand'. Een vergelijkbaar verhaal geldt voor *Rhytidadelphus triquetrus*.

Het advies is derhalve: gebruik alle beschikbare informatie, enkel plaatjes kijken wordt afgestraft! Dit geldt ook voor de verspreidingskaartjes: zo is *Orthothecium rufescens* bijzonder zeldzaam in Finland (één locatie), Zweden (drie locaties) en ontbreekt deze soort in Denemarken. Vrijwel heel Noorwegen, uitgezonderd de zuidelijke kuststrook, is echter grijs gekleurd (inclusief aangrenzende delen in Zweden). Toch is deze soort gebonden aan kalkrijke bergachtige of noordelijke gebieden (vermeld in de begeleidende tekst) en op veel plekken in Noorwegen (zoals in de zuidelijke dalen) zal in het algemeen vruchteloos naar deze soort worden gezocht.

Achterin het boek is een uitgebreid register opgenomen met zowel de wetenschappelijke als de Zweedse namen, beiden door elkaar prettig op alfabet gerangschikt. Hierbij zijn helaas enkele foutjes niet ontdekt; zo zijn alle *Warnstorfia*-soorten en de helft van de *Weissia*-soorten opgenomen bij de soorten beginnend met een *V*. Ook zijn alle *Rhytidadelphus*-soorten bij de *R*. van *Rhynchostegium* vermeld. En wat ik zelf lichtelijk irritant vind, maar dit is persoonlijk: de Zweedse namen zijn gerangschikt onder de eerste letter van de volledige naam. Dus liten parasolmossa staat bij de *L*, röd parasolmossa bij de *R* en gul parasolmossa bij de *G*; en bij de *P* is geen parasolmossa opgenomen. Ik kijk dus liever direct bij *Splachnum* in het register, dan gaat het meteen goed.

Prettig is dat veel synoniemen (oude namen) in het register zijn opgenomen; deze zijn echter niet in het hoofdstuk met beschrijvingen van geslachten genoemd. Dus toen ik *Cryptothallus* niet kon vinden in dit deel, vond ik via het register dat ik bij *Aneura* moest kijken. Heel praktisch is dat indien een soort zowel in de sleutel als in het gedeelte met foto's is opgenomen, beide paginanummers direct worden vermeld.

Deze veldgids is het uitgebreide en geactualiseerde vervolg op de veldgids die in 1981 werd uitgegeven onder de naam 'Mossor – en fälthandbok', van Tomas Hallingbäck en Ingmar Holmåsén (tot aan 2008 diverse malen in herdruk verschenen). De nieuwe veldgids 'Mossor – en fältguide' is qua opzet vrijwel gelijk aan zijn voorganger maar aanmerkelijk verbeterd, zowel wat actualiteit, aantal behandelde soorten als kwaliteit van de foto's betreft. Met het in mijn ogen geweldige formaat (past samen met de Beknopte Mosflora van Henk Siebel en Heinjo During in de zijzak van mijn favoriete Fjällräven-broek) doet deze veldgids zijn naam eer aan. Een verschil ten opzichte van zijn voorganger is dat deze nieuwe veldgids een zachte kaft heeft en niet is ingebonden. Zelf de kaft even plastificeren is daarom geen overbodige luxe (dit verklaart de witte verticale streep op de foto van mijn boek). Ook heeft de auteur zijn tekst uit 1981 nog in zijn hoofd zitten, blijkt uit het korte voorwoord in de nieuwe uitgave: het voorwoord is slechts een derde van dat in 1981 en ik lees dus nu pas – in de uitgave van 1981 – dat Spitsbergen en IJsland niet in de veldgids zijn opgenomen. Vandaar dus het ontbreken van *Voitia*.

Voor reislustige bryologen kan ik deze veldgids aanbevelen. Een Prisma miniwoordenboek Zweeds verhoogt de feestvreugde in het veld. De nieuwe veldgids kan worden besteld bij diverse websites, zoals naturcentrum.se, naturbokhandeln.se en naturogfritid.no – de Zweedse sites zijn in het algemeen goedkoper. Veel websites versturen echter enkel binnen Noorwegen en Zweden (...). Mocht iemand problemen ondervinden bij de bestelling, ik wil met plezier het boek bestellen en doorsturen: stuur dan een email naar marcel.schrijversgonlag@hihm.no of king_marcel@yahoo.com.

Literatuur

- Arnell, S. 1956. Illustrated moss flora of Fennoscandia. I. Hepaticae. CWK Gleerup, Lund.
- Damsholt, K. 2009. Illustrated Flora of the Nordic Liverworts and Hornworts. Second edition. First edition 2002. Nordic Bryological Society. Lund. 842 pp.
- Flatberg, K.I. 2013. Norges torvmoser. Akademika forlag. trondheim. 307 pp.
- Frey, W., J.P. Frahm, E. Fischer & W. Lobin. 2006. The Liverworts, Mosses and Ferns of Europe. Harley Books. Colchester, Essex. English edition; revised and edited by T.L. Blockeel. Original title: Kleine Kryptogamenflora, Bd, IV : Die Moos- und Farnpflanzen Europas. Gustav Fischer Verlag 1995. 512 pp.

- Hallingbäck, T. & I. Holmåsen. 2008. Mossor. En fälthandbok. Stenströms Bokförlag AB/Interpublishing. Stockholm. Vijfde druk. Eerste druk 1981. 288 pp.
- Hallingbäck, T., L. Hedenäs, N. Lönnell, H. Weibull & P. von Knorring. 2006. Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Bladmossor: Sköldmossor-blåmossor. Bryophyta: Buxbaumia-Leucobryum. ArtDatabanken, SLU, Uppsala. 416 pp.
- Hallingbäck, T., N. Lönnell, H. Weibull, P. von Knorring, M. Korotynska, C. Reisborg & M. Birgersson. 2008. Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Bladmossor: Kompaktmossor-kapmossor. Bryophyta: Anoetangium-Orthodontium. ArtDatabanken, SLU, Uppsala. 504 pp.
- Hedenäs, L., C. Reisborg & T. Hallingbäck. 2014. Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Bladmossor: Skirmossor-baronmossor. Bryophyta: Hookeria-Anomodon. ArtDatabanken, SLU, Uppsala. 366 pp.
- Nyholm, E. 1954-1969. Illustrated moss flora of Fennoscandia. II. Musci. Fasc. 1-5. CWK Gleerup, Lund. Fasc. 6. Swedish Natural Science Research Council. Stockholm.
- Nyholm, E. 1987-1998. Illustrated Flora of Nordic Mosses. Fasc. 1-4. Nordic Bryological Society. København/Lund.

Marcel Schrijvers-Gonlag

Bespreking: Basisgids Mossen

Klaas van Dort, Bas van Gennip & Deirdre de Bruyn. Basisgids Mossen. KNNV Uitgeverij, Zeist. ISBN 978 90 5011 5582 + 168 pp. 239 × 165 mm.

Prijs € 21,95. KNNV-leden krijgen 10% korting.

Deze basisgids is bedoeld als introductieboek voor belangstellende leken en heeft dus niet de pretentie een veldgids voor gevorderde mossenliefhebbers te zijn. Niettemin worden 190 soorten, ondersoorten of variëteiten behandeld (31% van de Nederlandse bryoflora), aanzienlijk meer dan de ruim 80 soorten in de *Veldgids Mossen* (van Dort et al. 1998).

Een praktisch voordeel van deze gids is de geringe dikte (1 cm) en het geringe gewicht van circa 450 gram – heel wat makkelijker mee te nemen dan bijvoorbeeld de *field guide* voor Brittannië en Ierland (Atherton et al. 2010), die bijna 1300 gram weegt, of de *Fotogids Mossen* (van Dort et al. 2010), ruim 1100 gram zwaar.

De gids bevat een voorwoord en elf hoofdstukken. De eerste vier hoofdstukken (1 *Inleiding*; 2 *Mossen: groene plantjes zonder wortels*; 3 *Levenscyclus*; 4 *Hoofdgroepen: blad-, lever- en hauwmossen*) nemen samen minder dan 10 pagina's in beslag, die niet alleen tekst bevatten, maar ook een tekening van de levenscyclus en 31 foto's. Hieruit volgt dat de foto's klein zijn. Een enkele keer (zodetovormend gewoon krulmos, gefotografeerd van flinke afstand) toont een foto daardoor te weinig details, maar verreweg de meeste foto's laten duidelijk de cruciale onderdelen van de mosplanten en de uiteenlopende groeivormen en vertakkingswijzen zien. De tekst blinkt uit door bondigheid, zorgvuldigheid en een vlotte schrijfstijl – dit geldt voor de hele gids.

De volgende vier hoofdstukken (5 *Biotopen en substraten*; 6 *Werkgroepen en websites*; 7 *Loepteknik*; 8 *Tips*) passen op krap 2½ pagina. Qua substraatvoorkeur zijn de mossen verdeeld over zes groepen: 'steen', 'grond droog', 'grond nat', 'schors', 'dood hout' en 'geen duidelijke voorkeur'. Voor al deze groepen zijn pictogrammen bedacht die terugkomen bij de soortbeschrijvingen verderop. Veel informatie over biotopen en substraten is ook te vinden in de sleutels en de soortteksten.

In Hoofdstuk 9 *Sleutels* (10 pagina's lang) leidt een korte sleutel 'Hoofdgroepen' naar zeven deelsleutels. De deelsleutels (veenmossen, topkapselmossen etc.) maken gebruik van veldkenmerken en standplaatsgegevens. Microscopische kenmerken worden dus niet gebruikt, en van sporofyten worden alleen veldkenmerken gegeven als de soort vaak kapselt. De sleutels zijn niet dichotoom, maar